

НОВА ІСТОРІЯ

ББК 63.3(4УКР-44ЕН=Рум)52
УДК 94(=135.1)(437.5)«1848/1918»

Ігор Піддубний

**Румуни Буковини
в житті краю:
1848 - 1918 рр.**

У статті розкриваються особливості політичного життя румун Буковини. Початок організованого політичного життя був закладений після 1848 р. З цього часу до 1861 р. основні зусилля спрямовувалися на завоювання автономії Буковини. Особливого розвитку політичний рух набув у період 1885-1914 р., але був перерваний війною. Розкол у середовищі румунських політиків у роки війни був переборений в умовах розпаду Австро-Угорщини й згуртування зусиль по об'єднанню земель з румунським населенням.

Ключові слова: політичне життя румун Буковини 1848-1918, румуни Буковини в умовах «Великої війни», об'єднавчі процеси румун Буковини 1918 р.

В історії Буковини період від «весни народів» і до початку ХХ ст. виявився часом активного становлення політичної культури українського, румунського, німецького, єврейського населення краю. Впродовж шістдесятиріччя, яке тривало до початку Першої світової війни

© Піддубний І., 2010

сформувалися політичні партії, які зуміли розгорнути політичну діяльність і зайняти відповідне місце в політичній системі краю та країни, зокрема. Проте вже на початку ХХ ст. стали помітними розбіжності в інтересах політиків окремих національностей та австрійської держави. Щоправда, відвертих виступів, що закликали б до відокремлення території краю від Австрійської держави до завершення Першої світової війни не було, тоді як зусилля могли спрямовуватися на утворення державних об'єднань в рамках Габсбурзької монархії. При цьому збереження національної ідентичності та зв'язок з етнічною батьківщиною ставали часткою політичної культури як представників української, так і румунської національностей на Буковині.

Проблема розвитку політичного життя румунів Буковини вже достатньо висвітлена в історіографії. Так, відповідний образ політичного життя румунів краю відтворено в роботі І.Ністора «Історія Буковини»¹. Проте перші дослідження в даній галузі активно здійснювалися вже у 20-30х роках ХХ ст., коли після включення Буковини до складу королівства Румунії чернівецькі вчені вивчали події початку ХХ ст. Так, події на Буковині в роки Першої світової війни та процес включення краю до складу Румунії був докладно описаний у роботі Т.Белана «Буковина в часі світової війни»². Інша робота цього історика, що з'явилася дещо раніше, присвячена проблемі національних рухів на Буковині та їх придушенню австрійською владою в роки Першої світової війни³. Безумовно в цих роботах основний акцент робився на переслідуванні представників румунського народу на Буковині. Деякі питання політичного життя румунів краю піднімалися у дослідженні Д.Мармелюка, присвяченого ролі румунської преси в житті краю⁴. В подібному руслі було зроблено і публікацію В.Єшана⁵. У 1928 р. чернівецький вчений І.Ністор здійснив публікацію роботи з документальними додатками стосовно процесу приєднання Буковини до Румунії⁶. До публікацій даного плану належить і збірка спогадів про період приєднання Буковини до Румунії, підготовлена та видана 1938 р. І.Ністором⁷. Питання становища представників румунської та української національностей в роки Першої світової війни піднімалися і в роботі сучасного чернівецького історика В.Запововського, якому вдалося зробити відповідний наголос на особливостях

взаємовідносин австрійської та російської влади з населенням Буковини під час Першої світової війни⁸. Загалом, нами проаналізовано лише частину робіт, присвячених проблемі становища населення Буковини в II половині XIX та на початку XX ст., але наявність достатньої кількості видань свідчить лише про інтерес до теми румунського політичного життя в Буковині переважно в румунській історіографії. Саме це змушує звернутися до проблеми румунського політичного життя на Буковині та пояснює мету даного дослідження. Остання полягає у висвітленні історії політичного життя румунів Буковини у II половині XIX – на початку XX ст. та встановленні умов існування румунів Буковини під час Першої світової війни.

Відправною точкою в початку політичного життя румунів Буковини традиційно виступає 1848 р., адже саме тоді крупні землевласники Мустафа, Гафенку, Капрі, Зотта, Поповіч, Гойна, Бухенталь, Петровіч, Костін, Васілко, Д.Гурмузакі, Л.Мікулі, переважну більшість яких складали румуни, готували відповідь на імператорський патент 17 квітня 1848 р. стосовно Буковини з врахуванням інтересів землевласників при звільненні з 15 травня 1848 р. селян у Галичині, Лодомерії та Буковині. Напередодні виборів до Установчого зібрання політичні лідери румунів скликали 20 травня 1848 р. національні Великі збори з метою затвердження крайових вимог та побажань. Від кліру був присутній єпископ Є.Гакман та його оточення, від бояр – родина Гурмузакі, Васілко, Гойна, Зотта, Петровіч, Мікулі та ряд інших, а також очільники селянських громад краю та директор гімназії Краль з викладачами Кунцом, Умлаутом, Шуганеком та іншими. Було вироблено 12 жадань, серед яких були вимоги відділення Буковини від Галичини та збереження румунської нації із заснуванням національних шкіл та ряд інших. Ці вимоги, за твердженням І.Ністора, були надовго покладені у програму політичної діяльності буковинських румунів. Свою роль зіграли у заснуванні політичного життя румунів Буковини і революціонери-біженці з Молдови та Трансільванії, які перебували на Буковині у Чернівцях, в тому числі М.Когелнічану, В.Александрі, А.Куза, Т.Чіпарю, Г.Баріціу, А.Пумнул та інші⁹.

Поступки, на які пішла влада, задовольняючи румунів Буковини як окрему націю торкнулися в першу чергу освіти.

Так, на засіданні консисторії 18 вересня 1848 р. було прийнято рішення про викладання всіх предметів у Теологічному інституті румунською мовою. Одночасно з тим, румунська мова та література стали предметом у німецькій, відтак німецько-румунській, гімназії Чернівців, де викладачем став трансільванець А.Пумнул. Якщо рідна мова була засобом, що дозволяв формуватися еліті румунської нації, і будучи інкорпорованій у німецьку державу не втрачати своєї національної ідентичності, то ще одним засобом національного виховання та піднесення національної самосвідомості стала газета, рішення про видання якої схвалили на раді родини Гурмузакі. Щоправда 4 жовтня 1848 р. перший номер газети „*Visovina*” вийшов німецькою та румунською мовами. В подальшому вона видавалася з жовтня 1848 р. – по вересень 1850 р. під покровительством братів Гурмузакі. Програмна стаття першого номера була підготовлена Г.Гурмузакі. В статті автор писав про задоволення бути в складі вільної Австрії, яка поважає права народів та автономію регіональну. Також автор звертав увагу на потребу буковинців підтримувати стосунки з румунами в Угорщині та Трансільванії. Ця позиція почасти збігалася з майбутньою реорганізацією Австрії, на яку очікували зі вступом на престол імператора Франца-Йосипа. Власне діяльність газети „*Visovina*” мала підтвердити культурну єдність румунів. На доказ цього історик І.Ністор приводить приклад співпраці з газетою В.Александрі, К.Негруці, В.Кирлова та ряд інших. Склад авторів визначав характер публікацій, присвячених історії румунів, румунській мові, а також номери містили відповідне число віршів, балад, оповідань, то ж зміст газети відповідав завданню, яке ставив перед газетою Г.Гурмузакі – бути дзеркалом інтелектуального життя румунів¹⁰.

В подальшому наступ румунських політиків з Буковини вівся в напрямку здобуття реальної автономії краї. Такі дії зумовлювалися й дією конституції 4 березня 1849 р. та рішенням про відокремлення Буковини від Галичини. Хоча останнє не було формально завершене, рішення про прилучення у 1860 р. Буковини до Галичини та призначення капітаном округу Буковини Я.Мікулі викликало незадоволення саме румунської громадськості. Хоча, як результат такого незадоволення, стало звернення до Апеляційного

суду у Відні від 24 жовтня 1860 р., підписане 250 особами (політичні лідери, представники різних національностей, конфесій та соціальних станів). Врешті визначення статусу Буковини було отримане згідно з конституцією 26 лютого 1861 р.

Слідом за цим розпочалася в краї підготовка до парламентських виборів та виборів до крайового сейму. Під час неї, 2 березня 1861 р. в краї поширилося звернення студентів з Відня І.Г.Сбієри, А.Бераріу, Л.Попеску та ін., в якому говорилося про складне становище румунського народу Буковини. Хоча звернення адресувалося селянству, відповіли на нього учні гімназії В.Бурле, В.Бумбак, Н.Гуржуй, С.Ісопескул, Д.Ісопескул, Г.Галус, Є.Неделку, В.Грігоровіч, які тиражували та розповсюджували це звернення у Сторожинецькому, Редуцькому та Сучавському повітах. В.Бурле при цьому навіть вніс до звернення фразу стосовно боротьби проти чужинців, але це привело до конфіскації самого звернення, як такого, що створювало загрозу національному та конфесійному спокою. Самого ж В.Бурле, а також В.Бумбака було виключено з гімназії, тож свою освіту обидва завершили в освітніх закладах Беюша та Блажа¹¹.

Перевага румунів у політичному житті краю була помітна і у представництві у крайовому сеймі Буковини. Останній відкрився під головуванням єпископа Євгена (Гакмана) 6 квітня 1861 р. і в ньому румунів краю представляли 16 депутатів. До них приєдналися і 4 депутати від польських вірмен, утворивши таким чином своєрідну фракцію. Таким чином більшість у сеймі до 1911 р. була на боці румунів і лише виборчий закон 1911 р. змінив ситуацію. З того часу депутати обиралися до сейму від трьох колегій терміном на 4 роки. Першим главою буковинського сейму став єпископ Євген та вже 1863 р. його змінив на цьому посту Є. Гурмузакі. Хоча він був членом Централістської німецької партії, а його брати на той час належали до автономістів, все ж промову Є.Гурмузакі виголосив румунською мовою. Він же акцентував на тому, що відтепер інтереси Буковини будуть захищені і у Відні, і у краї¹². З цього часу і до запровадження конституції 1867 р. румуни Буковини вели політичну діяльність в плані культурного об'єднання всередині країни, для чого використовувалися як мовне питання, так і питання церкви.

Перше неодноразово піднімалося на сесіях крайового сейму і обговорювалося як питання використання румунської мови в сеймі та в урядових установах краю. Друге питання використовувалося як спроба об'єднати всіх румунів Австрійської держави під владою єдиного церковного ієрарха, а також передати до рук церкви управління її майном. Саме тоді особливої критики зазнавав конкордат 1855 р., оскільки православні румуни вважали, що перевага в освіті та церкві знаходиться на Буковині на боці католицької меншості¹³. Фактично від 1862 р. піднімалося питання реорганізації церковного життя румунів Буковини, наслідком чого стало скликання у вересні 1864 р. наради православних єпископів у Карловаці, на якому єпископ Євген висловив побажання провести об'єднання трьох православних церков: сербської, румунської (Трансільванія та Угорщина), буковинської. Його заява від 8 вересня 1864 р. суперечила намірам політиків з Буковини, які прагнули об'єднати православні церкви Буковини та Трансільванії. Врешті на думку буковинського церковного ієрарха кожна з церков мала мати власних ієрархів та підпорядковуватися генеральному синоду у Відні. Саме такі пропозиції єпископа Євгена зустріли протидію з боку румунів, які вимагали виборів ієрарха через рішення дієцезіального синоду з представників клеру та мирян. Після створення 24 грудня 1864 р. митрополії в Трансільванії румунська громадськість Буковини намагалася підтримати митрополита Андрея (Шагуну). Це підтверджувало і звернення румунів Буковини та міщан Чернівців направлене митрополиту у січні 1865 р., із заявами про бажання бачити митрополита Андрея ієрархом і митрополії Буковини. Питання про створення митрополії Буковини піднімалося на сесії сейму у лютому 1865 р., коли депутати проголосували за організаційне церковне питання, трактуючи Буковину як молдово-румунську дієцезію. 19 червня 1868 р. під час парламентської сесії Є.Гурмузакі подав петицію від імені буковинців щодо запровадження церковної автономії. Нова активізація обговорення питання про автономію церкви на Буковині почало обговорюватися з приходом у крайовий сейм автономістів, адже питання церкви прирівнювалося до повернення прав румунам¹⁴. Новий крайовий сейм 1870 р. прийняв рішення про створення Комітету за

церковну автономію, що виробив статут автономної церкви на Буковині. Власне діяльність комітету увінчалася успіхом, коли 1 грудня 1870 р. уряд наказав губернатору Буковини скликати установчий конгрес з 18 священників та 18 мирян, частково обраних, а частково призначених урядом для голосування статуту створюваного Церковного конгресу Буковини. Про це повідомляв і А.Гурмузакі І.Г.Сбієру. Підготовчі збори були скликані під головуванням губернатора 1 березня 1871 р. і на них прийняте рішення про те, що конгрес має складатися з 48 осіб (24 священників та 24 мирян)¹⁵.

Варто відзначити, що згадані проблеми створювали ґрунт і для політичного об'єднання румунів Австрійської держави. Власне таке об'єднання настало в політичній сфері після проголошення 26 лютого 1861 р. та утворення двопалатного парламенту. Представники румунів Трансільванії та Буковини в ньому утворили румунський парламентський клуб. Щоправда з 30 осіб Буковину представляли єпископ Євген, Н.Петріно, Стирчя. З цього часу серед румунів Австрійської держави посилювалися центристські тенденції та співпраця з урядом. У 1863 р. депутати від Трансільванії та Буковини об'єдналися для спільних дій в інтересах румунів Буковини, однак перетворення Австрійської монархії на дуалістичну привело до створення двох парламентів, які іноді збиралися для спільних сесій. За тих обставин розпочався процес формування у румунських політичних колах двох течій – центристів та автономістів. До двох політичних течій додавалися також національні товариства, які давали змогу румунам Буковини реалізовувати свої національні почуття та демонструвати національну свідомість здебільшого через свої національні товариства. Особливий вплив на цей процес справило створення Румунії, хоча відносини з цією державою не входили у рамки політичного руху румунів. Тим не менше землі Австро-Угорщини населені румунами склали інтерес для самої Румунії. Це проявилось вже у період Балканських воєн. Зокрема, в одному з випусків газети „Nour revistă română” за 1913 р. була опублікована анонімна стаття стосовно розділу Австрії та включення до складу Румунії провінцій з румунським населенням, яку обговорювалася в колах румунської інтелігенції. Громадська думка румунів готувалася досить довго і початки сучасного бачення ситуації

у політичних колах народжувалося одразу після подій 1848 р. силами братів Гурмузакі, які видавали газету „Vucovina”. Почасти така підготовка дозволила після прийняття австрійської конституції 1867 р. розгорнути румунським політикам, переважно представникам боярства, боротьбу за політичні права румунів¹⁶.

Проте реальне політичне життя румунів на Буковині розпочалося лише з 1885 р., коли у Чернівцях декількома інтелектуалами було засновано політичне товариство „Concordia”. Одночасно з цим у Сучаві Т.В. Стефанелі, Ш.Штефуряк, С.Ф.Марін почали видавати часопис „Revista politică”, який відзначався відвертою та незалежною критикою становища румунів на Буковині. Націоналізм та незалежність у судженнях „Revista politică” стосовно політичної та національної ситуації румунів Буковини зберегли інтерес для боротьби проти денационалізації румунів Буковини. Саме на такому ґрунті з’явилося угруповання всередині „Concordia”, яке у 1890 р. порозумілося з групою з оточення „Revista politică” і на основі порозуміння розпочали видання „Gazeta Bucovinei”. Редагував її трансільванець П. Піпош. Після його смерті у 1893 р. газету очолив університетський професор з Клужу Г.Богдан-Дуйке, а з 1894 р. – Мігай Теліман¹⁷.

Оскільки товариство „Concordia” не було політичною партією з визначеною програмою, то на румунському національному конгресі у Чернівцях 7 березня 1892 р. було створено Національну партію Буковини. Цю роботу спільно провели Дж.Поповіч та Я.Флондор, заснувавши одночасно газету „Deceptarea”, з якою співпрацював Дж.Поповіч. Вибори до сейму продемонстрували успіх новозаснованої партії. Наступні вибори 1897 р. дали Дж.Поповічу 597 голосів з 625 і уможливили його депутатство у віденському парламенті депутатом від Кимполунгу та Дорна-Ватри. Його діяльність була спрямована на захист інтересів румунського населення. Як результат, відкриття румунського відділення при чернівецькій німецькій гімназії у 1906 р. Піднімав депутат і питання створення у Чернівцях Апеляційного суду, хоча з’явився він тут у 1919 р. та питанням пріоритету селян в орендуванні земель та лісів Православного релігійного фонду. Виступав Дж.Поповіч у парламенті проти „рутенізації” румунів австрійським урядом і за дотримання прав румунів Буковини та Трансільванії. В партії Дж.Поповіч очолив молодих політиків,

які виступали проти дій Бургіньйона. Ним видавалася газета „Patria” у першому редакційному випуску якої 2(14) липня 1897 р. зазначив, що необхідно вести політичну організацію всього румунського народу на Буковині та закликання його до єдиної потужної національної партії без різниці соціального статусу. Проте заходи не були реалізовані через компроміс австрійських урядовців з керівництвом Національної партії Буковини. Відповіддю на такі дії стало заснування Я.Флондором та Дж. Поповичем Національної народної партії. Від партії Дж.Поповіч у 1898 р. був кандидатом до сейму від округи Редець. У сеймі 1899 р. виступав за проведення реформи Органічного статуту краю та виборчого закону з наступним введенням загального, легального і прямого голосування. Під час одного з виступів на виборах до парламенту 25 лютого 1905 р. Дж. Поповіч наголосив на потребі «бути румунами»¹⁸.

Проте всередині новоствореної партії виділилася група невдоволеної і політично активної молоді. Цю течію очолили саме Дж.Поповіч та Я.Флондор, які 1897 р. взяли участь у виборах нового комітету партії. Одночасно було започатковано нову газету „Patria”, якою керували від початку трансільванці Валеріу та Віктор Браніште. Дана течія звернула увагу на стан селянства, в інтересах якого розпочала активну роботу в галузі культури та економіки, створюючи читальні й народні банки, які очолив Гр. Філімон¹⁹.

Янку Флондор, представник давнього боярського роду також молодим взяв участь у політичному житті краю. Його робота була спрямована на збереження політичних прав румунів Буковини. Його ідея об'єднання румунів без різниці соціального стану перш за все на економічних засадах мала вилитися у створення потужної партії. Саме це після укладення у 1899 р. пакту з Бургіньйоном він очолив групу молодих політиків незадоволених діями керівництва Національної партії. В результаті Дж.Поповіч та Я.Флондор вийшли зі складу Національної партії та заснували Народну національну партію. Друкованим органом партії стала газета „Deceptarea”, яка виходила під редакцією Константіна Мораріу від 1893 р. Новозаснована партія продовжила традиції діяльності партії на політичному, культурному та економічному полі. Новими редакторами газети стали священник Тенасе Герман

та К.Бераріу. Проте вже на виборах 1901 р. внаслідок тиску з боку влади партія Дж.Поповіча не здобула в парламенті місця, яке зайняв К.Ісопеску-Грекул. Саме це змусило Дж.Поповіча залишити Буковину та перебраться до Румунії, де займався вивченням давнього румунського права²⁰.

Від 1902 р. губернатор Бургіньйон виступав проти румунів, що зробило врешті можливим порозуміння старого боярства та керівництва Народної національної партії з наступним народженням демократичного руху, очоленого Аурелом Ончулом та Флорею Лупу. Ця течія підняла не лише питання стану селянства, але й питання соціальної боротьби, створивши умови для порозуміння всередині керівництва. Останнє було підготовлено діями А.Ончула через газету „Privitorul”, яку він видавав спершу у Брюнні, а згодом у Чернівцях. У березні 1902 р. Національна партія та Народна національна партія, досягнувши угоди про злиття, отримали главою партії Я.Флондора. Проте вже 1904 р. він був змушений залишити пост глави партії і лише 1908 р. знову її очолив. Та все ж нова фракція, селянсько-демократична, яку започаткував А.Ончул поглибила фракційну боротьбу і усунула в 1910 р. Я.Флондора з політичного життя краю²¹. Нова течія уконституювалася у політичному товаристві „Unirea”, члени якого видавали газету „Voinea Poporului”, а дещо пізніше оформилася у Демократичну (Селянську) партію. Її члени розпочали активну боротьбу проти Національної партії, яка привела врешті до закриття у 1904 р. газети „Deceptarea”²².

На вибори 1907 р. довелося діяти активно новим силам, які від 1906 р. розгорнули діяльність, ще не будучи підготовленими до політичної боротьби. В тих умовах Національна партія стала видавати газету „Argarea Națională”, продовжуючи боротьбу між двома партіями. Ситуація погіршувалася, але діяльність у Відні д-ра Карла Люгера дозволила румунам на Буковині створити 1908 р. Християнсько-соціальну партію під керівництвом Я.Флондора та з друкованим органом газетою „Patria”. Та досить швидко всередині нової партії утворилося дві течії, які очолили Я.Флондор та А.Ончул. Результатом стало видання з 1909 р. групою А.Ончула газети „Foaia Poporului” та розгортання з 1910 р. боротьби проти групи Я.Флондора. Як результат – відхід Я.Флондора від політичної діяльності до осені 1918 р.²³

На вибори 1911 р. до сейму вирушила Румунська національна партія, друкованим органом якої стала газета „Viaua Noua” редагована спершу Джордже Стойка, а з листопада 1913 р. Іоном Гремаде. Участь в політичному житті краю брало і студентське товариство „Junimea”, створене навколо однойменного літературного журналу редагованого І.Ністором, Дж. Тофаном при підтримці професора С. Пушкаріу²⁴.

Початок I світової війни для Буковини, як прикордонної території та такої, де розгорнулися бойові дії був пов'язаний з проблемою взаємовідносин влади та населення. Проте початок війни ознаменувався патріотичними виступами, які організовували представники офіційної влади. Так, після оголошення війни Сербії 28 липня 1914 р. в самих Чернівцях настав період патріотичного піднесення. В газеті «Czernowitzer Tagblatt» від 30 липня 1914 р. містилася інформація про демонстрацію населенням міста відданості цісарю. Вона ж повідомляла про влаштовану 29 липня демонстрацію, яка пройшла вулицями міста. Учасники демонстрації зупинилися і біля будинку Крайової управи, де крайовий президент граф Р.Меран з балкону виголосив до них коротку патріотичну промову. 30 червня 1914 р. в ратуші були зібрані члени громадської ради і о 7 вечора бургомістр С.Вайсельбергер відкрив засідання, на якому виступив з патріотичною промовою. З патріотичними гаслами звернувся до городян з балкона ратуші і Е.Вендер. Після цього відбулася багатотисячна хода до Крайової управи, де С.Вайсельбергер у присутності членів міської ради завірив крайового президента у тому, що місто підтримує цісаря і війну. Після цього демонстранти перейшли до пам'ятника Австрії, де виголошували патріотичні промови: Р.Меран – німецькою, Т.Галіп – українською, Д.Поповіч – румунською, С.Квятковський – польською, Б.Штраухер – ідиш, хоча у більшості випадків вони були єдині у думці, щодо потреби порухатися з Росією²⁵.

Не оминули участі в патріотичних виступах і представники румунських політичних кіл. Так, в статті газети «Viaua Noua» від 30 червня 1914 р. Відзначалося, що вбитий спадкоємець австрійського престолу Франц Фердинанд мав намір

перетворити Австрію у федеративну державу, об'єднавши румунів Австрії у єдину провінцію. Оскільки він помер, розсипалася й ідея, зазначала газета. Орган Селянської партії «Foаia Poporului» 5 липня 1914 р. у статті «Австрія в жалобі» висловив співчуття імператору Францу Йосифу I²⁶. Аналізуючи позицію представників кожного з народів Буковини, Т.Белан згодом відзначав найвищі патріотичні настрої у німців та євреїв. Писав історик і про позитивні настрої в українців, які сприймали Австрію як державу з найкращими політичними умовами. Щодо румунів він відзначав проавстрійські виступи обох газет «Foаia Poporului» та «Viaюа Nouг». В першій А.Ончул опублікував статтю, перефразовавши девіз Австрії, в якій наголошував на тому, що інтереси румунського народу є ідентичними інтересам Габсбурзької монархії. Подібна позиція була висловлена й в одній з публікацій «Viaюа Nouг», де говорилося про пов'язаність долі Австрії та долі румунів і висловлювалися сподівання, що по війні румуни отримають в Австрії нові свободи. Власне черговий раз зазначалося, що румуни не бажають нічого, лиш бути поруч з іншими народами (в складі Австрійської імперії). Також і православна церква дала своє благословення на війну і священники творили молитву за доброго та пресвітлого цісаря²⁷.

Описуючи початок війни через 15 років, Т.Белан зауважить на різниці почуттів у представників різних національних груп краю. В черговий раз наголосивши на факті, що німці і євреї були носіями німецьких державницьких ідей і виступали пропагандистами війни, він назве румунів носіями націоналістичних та іредентистських ідей. Єдиним австрофілом з румунів буде названий А.Ончул, якого австрофільська пропаганда вважатиметься прямо протилежною ідеям, що їх пропагувала румунська інтелігенція Буковини. Остання була носієм ідеї румунського володарювання на землях з румунським населенням. Та врешті, на думку Т.Белана, прокламації румунських політичних лідерів не збігалися з реальною ситуацією і були звичайним офіціозом²⁸. Проте всі подальші події залежали від перебігу бойових дій на території краю.

Бойові дії на території краю на початку війни велися незначними підрозділами, але після бою під с.Раранче 23 серп-

ня 1914 р. з Буковини відступили частини 35 бригади генерала Мюнцеля. Цей відступ змусив губернатора краю перенести адміністрацію краю до м. Дорна-Ватра, тож з представників адміністрації в Чернівцях лишився С.Вайсельбергер. 2 вересня 1914 р. росіяни зайняли місто, в якому протягом тижня діяла військова адміністрація. З 15 вересня її замінила цивільна влада в особі С.Євреїнова та його помічника О.Геровського. Місто очолив наблизений до О.Геровського адвокат Т.Боканча. На допомогу Т.Боканчі було призначено радниками д-ра Гакмана, Т.Ончула та д-ра Скалата. Діловодство в місті дозволено було вести румунською мовою при забороні німецької та української²⁹.

21 жовтня 1914 р. австрійці повернулися в місто і організували міське управління з тимчасової міської ради та комісара. Повернення в місто росіян дозволило міщанам створити 26 листопада тимчасову міську раду на чолі з адвокатом К.Гостюком. 1 грудня в місті з'явився С.Євреїнов, а разом з ним О.Геровський та Т.Боканча. Наприкінці грудня 1914 р. росіяни зайняли також м. Сучаву³⁰.

За таких обставин австрійська влада вирішила виправити ситуацію з обороною краю шляхом формування добровольчих підрозділів з українців та румунів. Якщо питанням створення такого підрозділу з українців опікувався Н.Василько, то добровольчий румунський легіон створювався за участю А.Ончула. Т.Белан наголошував на драматизмі процесу створення румунського легіону. Сам А.Ончул мав зобов'язання перед владою створити корпус румунських добровольців у зв'язку з чим у листопаді 1914 р. він прибув до м. Сучави для спілкування з місцевими селянами. Саме тоді тут поширювалося підписане ним звернення «До селян румунів». В останньому наголошувалося на тісному зв'язку доль румунів та Австрії. Селяни, що відгукнулися на заклик прибули до Сучави 22 листопада 1914 р. На зібранні було прийнято звернення до уряду Румунії з висловлення вірності румунів краю імператору Австрії та рішимості вести боротьбу спільно з іншими народами. Власне у зібранні біля церкви Св. Георгія були присутні бл. 2 тис. осіб. Самі збори відкрив та головував тут селянин Г.Гуцу бургомістр м. Кимпулунг. Він говорив про те, що всі зібрані заявляють, що задоволені своїм існуванням в Австрійській державі і що у важкі

часи вони зібралися дати клятву, яку їх прадіди давали 140 років тому. Також один з селян запропонував направити королю Румунії Фердинанду I листа з проханням не вступати у війну проти Австрії. То ж тут прозвучало побажання не проливати румунської крові і приєднатися до цісарських військ. Ще один селянин запропонував створити добровольчий румунський корпус. Потребу у ньому він пояснював тим, що села та міста залишилися без оборони. Саме тому цей промовець робив пропозицію створити батальйон румунських легіонерів, які будуть вправлятися зі зброєю і в разі потреби захищатимуть свої села. Проте реально влада бачила добровольців як захисників території краю. На думку Т.Белана створення корпусу румунських легіонерів мало довести світу, що Австрія володарює вірними народами³¹.

Дана пропозиція отримала своє втілення і вже швидко з'явився наказ за яким з кожного села мали взяти 50 рекрутів. Проте добровільно румунські селяни не зголошувалися до підрозділу, то ж вони були відібрані і рекрутовані жандармами, що врешті дозволило взяти під зброю 1,5 тис. осіб. Так, з с. Беркішешті, Корлата, взяли 50 осіб, з Валя Саке, Капу-Кимпулуй – 100 осіб. З с.Солка, Дрегоешті, Мезенеешті, Лішешті пішло по 50 осіб, тоді як з Качіки – 20, з Гура Гуморулуй – 44, Менестіря Гуморулуй – 56, Капу-Кодрулуй – 103, а з Дорна Вагри – 8. Румунських легіонерів зібрали у Кимполунзі, де їм вручили гвинтівки та чорно-жовті пов'язки. 2 грудня 1914 р. на площі міста відбулася служба та прийняття присяги. Перед легіонерами виступив з патріотичною промовою румунською мовою майор Е.Фішер. після цього румунських легіонерів приєднали до діючої армії. Власне набрані солдати були більше імпровізованими, ніж дійсними військовиками, тим паче більшість з них мала ряд хвороб і потребували лікування. Не мали вони й належної військової підготовки, через що самі страждали, порушуючи військову дисципліну³².

Застосування легіонерам знайшли на фронті після австрійських підрозділів у Карпати. Так, українських легіонерів розташували в районі Вижниця-Бергомет-Мигове-Банілів. Легіонерів-румунів задіяли на фронті, коли росіяни штурмували м.Сучаву і могли увійти у Валя Молдовой. Першим командиром легіонерів став лейтенант Тієбергер. За наказом майора Яшкевича рота легіонерів з взводом жандармів мали

зайняти пункти Гура-Гумора, Капу-Кодрулуй, Ілішешть. Інша рота легіонерів отримала наказ перекрити шлях на Фрасін, Фрумосу, Арджел. У випадку атаки переважаючими силами вони по річці мали відійти до Фундул Молдовой та Пожорити. Таким чином легіонерів перетворили на ар'єргард австрійської армії, яка з боями відступила до Якобень і Дорна Ватри. Перший бойовий контакт з росіянами відбувся в районі Местекеліш та за відсутності бойового досвіду і підготовки відступили до Кимпулунга. Відступаючих легіонерів частково піймали та стратили росіяни. Частина зупинилася перед Кимпулунгом на Подул Букетарулуй. Проте звідси вони відступили на Пожориту та до Рареу і Дорна Ватри, тоді як частина перейшла румунський кордон і втекла до Румунії³³.

Поруч з такими імпровізованими солдатами участь у бойових діях брали професійні військові. Зокрема, у складі армії генерала Пфланцер-Балтіна діяла 56-а дивізія генерала Аттемса. На кордоні Буковини знаходилися ополченські частини генерала Лілієнгофа. У складі армії Пфланцер-Балтіна знаходилася згадана 54-а дивізія, штабом якої командував майор Д.Поп. Саме до її складу включили обидва національні легіони з Буковини, перетворивши їх у батальйони. Українським батальйоном командував капітан Й.Вайккерт, а румунським – спершу капітан Роман, а пізніше капітан Чернеуцян. У цій же дивізії служив майор В.Русу, уродженець Несеуда. З початком війни цей офіцер виступив в ролі франтірера і очолив групу солдатів ним же підготовлених. Останні вели розвідку, чинили напади на ворога, організовували обманні дії. Все це у сукупності отримало назву «системи Русу». Жандармів на Буковині використовували тепер для підтримання порядку та охорони кордону³⁴.

Після боїв у червні 1915 р. австрійські частини вийшли на кордон з Бессарабією і до червня 1916 р. тут кордон залишався незмінним. Лише під час відомого Брусилівського прориву у 1916 р. росіяни розгорнули наступ на Буковині біля с. Добринівці та Вікно, що змусило австрійське командування відвести війська з Буковини. Цивільна влада вирушила до Дорна Варти, а частина чиновників цивільної адміністрації згодом опинилася у Празі. Староста Сучавського повіту під час нового російського наступу перейшов румунський кордон і пізніше осів у Клужі³⁵.

Після зайняття Чернівців тут на короткий термін було запроваджено військову владу, яку уособлював генерал Лечицький, а пізніше було призначено генерал-губернатора Лігіна, помічником якого став граф Ламсдорф Галаган. Вони підпорядковувалися Трепову. При новій російській адміністрації міським головою став нотар Мікулі, з яким співпрацював службовець-румун Н.Маковей. Також помітним членом міської ради став о.Г.Шандру. Та все ж російська влада воліла бачити міським головою свою людину тож на цю посаду прийшов Р. Вітек. Його діяльність на посаді міського голови викликала численні нарікання городян і члени міської ради 26 квітня 1917 р. на нараді в Румунському народному домі обрали новим міським головою о.Г.Шандру та вибрали новий склад міської ради. Проте офіційно вступити в свої повноваження новий міський голова зміг лише після втручання у цю справу генерала О.Брусілова³⁶.

Невдалий наступ російської армії у червні 1917 р. мав результатом зміну лінії фронту і російські війська змушені були залишити Буковину. Станом на серпень 1917 р. лінія фронту встановилася по кордону з Бессарабією, де проти ІХ російської армії були зосереджені підрозділи армії Кьовеса та Крітека. У наступному 1918 р. територія Буковини змінилася за рахунок територіальних нарощувань, здійснених на підставі Бухарестського мирного договору та Брест-Литовського мирного договору.

Загалом в умовах війни румуни Буковини, як і представники інших національностей стали учасниками бойових дій. Так, значна частина сільського населення мобілізувалася до армії та використовувалася на оборонних інженерних роботах. Зокрема, з повітів Буковини з переважно румунським населенням мобілізували на інженерні роботи з листопада 1915 по січень 1916 р. 1310 робітників лише до групи Гаусі у Городенці. Для прикладу можна зазначити, що станом на червень 1915 р. в інженерних підрозділах австрійської армії працювали 14 тис. мешканців Буковини у віці до 17 та понад 50 років. Одночасно з цим військові на Буковині проводили і реквізицію тягової сили та транспортних засобів у населення, що здебільшого не відшкодовувалося владою. Мали місце й інші види реквізицій³⁷.

Незважаючи на повноцінне використання румунського та українського населення Буковини в інтересах австрійського військового командування, в рівній мірі румуни та українці потрапили під дію наказу Вищого командування збройними силами Австро-Угорщини від 5 серпня 1914 р. про діяльність військових трибуналів. Так, згідно з ним були спрощені слідчі дії, та й для звинувачення достатньо було одного свідка. Фактично це давало можливість розгорнути в країні пошук ворогів, у якому карали багатьох невинних. За словами Н.Комана «невдовзі після мобілізації у румунських селах і містечках Буковини постали шибениці». Проте реально ситуація виглядала дещо інакше. За свідченнями Е.Слушанського, на якого посилається В.Заповловський, терор розгорнувся у Буковині вже після першого відступу росіян. «В усіх громадах з'явилися шибениці. Священики, учителі, селяни заповнили угорські в'язниці, причому їх ображали, били, на них плювали»³⁸. Такі емоційні заяви безумовно стосувалися як румунської, так і української частини населення краю. І Карбулицький у спогадах про війну зазначав, що румунське населення Буковини було лояльним до влади. «Звичайно ж, між буковинськими румунами і старим регатом існував безперечний психологічний контакт, який, зрештою, не дивував жодного розсудливого австрійця», - відзначав він. Він же писав про деяку ворожість румунської інтелігенції до Австрії, через її незбалансовану політику стосовно румунів. Але й ця ворожість не давала підстав говорити про проросійські настрої та шпигунську діяльність румунів на користь Росії. Не змінив ситуації й початок війни і навіть «те, що декілька румунських інтелігентів подалися в старий регат, аж ніяк не могло розгледітися як доказ зрадницького способу мислення румунської народної маси»³⁹.

Початок війни змусив силові структури Австро-Угорщини перейти на «особливі умови» діяльності і вже 19 серпня 1914 р. наказ штабу армійської групи генерала піхоти Г.Кьовеса передбачав застосування смертної кари до підданих ворожой сторони у випадках здійснення ними терористичних актів проти австро-угорських військ. Цей наказ поширювався і на австрійських громадян, які знаходилися в зоні бойових дій. Також жандармерії було віддано наказ припиняти будь-які прояви «небезпечних для держави тенденцій». Перше

звільнення Буковини від росіян ознаменувалося 22 стратами (за І.Карбулицьким) та 32 стратами (за Й.Тома), які здійснювалися на підставі доносів. В пропагандистській літературі, що видавалася в Румунії втікачами з Буковини неодноразово у донесенні на румунів чи українців звинувачували євреїв. Тут, на нашу думку, є доцільним вказати, що у публікаціях періоду війни, що готувалися втікачами з Буковини і виходили в Румунії певна увага приділялася саме євреям. Так, Н.Коман в своїй публікації 1915 р. вказував, що в Австрії євреїв звільнили від військової служби, з тим, щоб використовувати їх у сфері забезпечення та постачання армії. Крім того, саме Н.Коман наголошував на використанні євреїв в якості шпигунів та провокаторів, а також пропагандистів на користь Австро-Угорщини. При цьому у своїй праці він перелічив всіх євреїв з Буковини, кого зустрів у Бухаресті чи знав про їх перебування в столиці Румунії⁴⁰.

Виходячи з міркувань пропагандистських, Н.Коман писав про переслідування румунів в австрійській армії та звертав увагу на факт, що після мобілізації в селі залишилися лише старі, діти та жінки. Та пропри цю ситуацію частину румунської молоді, як звичайно і української, забрали до армії добровольцями та послали у добровольчий корпус. Критикуючи за це австрійський уряд, автор згаданої роботи писав, що бійців добровольчого корпусу росіяни страчували як франтірерів та чинили через них розправи з цивільним населенням, що Н.Коман зараховував фактично до злочинів австрійської влади. Виходячи з таких прикладів, Н.Коман зауважував, що для буковинських румунів приєднання Буковини до «батьківщини-матері» було невизначеним бажанням, очікуванням далекого ідеалу, адже мала Румунія не могла вести боротьбу з Австро-Угорщиною самостійно⁴¹.

Власне ряд обставин змушував австрійські спеціальні служби встановлювати нагляд за власними громадянами, хоча насправді, за висловом І.Карбулицького, намагання боротися зі шпигунами було спробою пояснити власні поразки. Насправді випадків шпигунства було мало, а буковинські полки на фронті взагалі не мали перебіжчиків. Тим не менше вже 13 вересня 1914 р. з'явилося розпорядження Р.Мерана стосовно розстрілів за антидержавну діяльність, який Н.Коман назвав «розпорядженням м'ясника», спрямованим проти селян⁴².

Насправді ж більш помітні прояви антидержавних виступів мали місце в середовищі інтелігенції і у зв'язках з ворогом часто звинувачували вчителів чи священників як осіб, що вели «велико румунську агітацію». Так, Н.Коман як приклад приводить долю професора В.Ліцу, який у колі друзів заявив, що Румунія ніколи не воюватиме разом з Австрією, за що був заарештований та висланий до Дорна-Ватри, а пізніше через Мукачеве далі на захід імперії. Дещо пізніше, у липні 1918 р., командувач крайової жандармерії Е.Фішер відзначав, що вже у 1915 р. «румунська інтелігенція краю під час російської окупації відкрито симпатизувала ворогам монархії і у досить багатьох випадках надавала їм активну допомогу. Проте після прориву фронту на Сході та багатьох арештів ватажків, великорумунська ірредента виглядає зовні дещо невпевнено». Можливо, що деяка симпатія румунів до російської влади та укладена 1 жовтня 1914 р. угода про нейтралітет між Росією та Румунією посприяли відповідному ставленню російської влади до румунів. Також це демонструє і розпорядження начальника XXX корпусу генерал-лейтенанта Вебеля, зроблене перед наступом 28 грудня 1914 р. стосовно того, щоб російські війська щадили румунське населення. Проте навіть поза наказами командування мали місце грабунки і значне число румунських хуторів у Сторожинецькому повіті виявилися у занепаді⁴³. Також у 1914 р. мала місце ідея організації румунської міліції, яку виношували і реалізовували С.Євреїнов та М.Муравйов, що також демонструвало особливе ставлення до румунів, як до можливих союзників. Та й професор Т.Белан зауважував, що перебування росіян на Буковині супроводжувалося встановленням дружніх відносин російських військових з місцевими румунськими селянами. Приятельські стосунки склалися у росіян і з функціонерами румунської держави, з якими росіянам доводилося контактувати на кордоні Буковини та Румунії⁴⁴.

Власне не зайвим буде вказати, що на початку війни представники румунської інтелігенції з Чернівців та інших міст Буковини перейшли австрійсько-румунський кордон. Переходи ці здійснювалися під час першої та другої інвазій росіян у Буковину і дозволили навіть утворити у Бухаресті справжню буковинську колонію біженців, центром збору

яких стало кафе «Імперіал». Власне тоді почали виділятися і активісти, серед яких Т.Белан виділив адвоката Е.Слушанські, який опікувався становищем втікачів. Власне Е.Слушанські, за порадою І.Миндреску та інших втікачів та за їх підтримки, 15 березня 1915 р. організував проведення в Атенеумі конгресу «Румунів з-за кордону, що перебувають у країні». У газетах публікувалися оголошення, що мали привернути увагу втікачів з Буковини та Ардялу та безумовно мусли справили відповідний вплив і на румунів королівства. Власне у промові Е.Слушанські прозвучала думка про германізацію та рутенізацію церкви та школи на Буковині. Фактично було сказано про «упослідження» румунів, як корінної нації на Буковині. Окрім Е.Слушанські промовляли також В.Стойка, С.Миндреску, Б.Делавранчя, І.Гремаде. Таким чином, для румунської громадськості заявили про себе представники гноблених румунів⁴⁵.

Дещо пізніше, у червні 1915 р., було створено «Буковинську асоціацію». На зборах буковинців-втікачів 22 червня 1915 р. в приміщенні Ліги культури головував Е.Пашкан, а секретарем був Е.Слушанські. Власне на зібранні прозвучала думка культивування національного ідеалу з метою прискорення возз'єднання Буковини з Румунією. Як результат зборів можна вважати і друкований заклик до буковинців вступати до членів організації. Проте більш помітний результат згадано рішення проявився у розгортанні біженцями журналістської діяльності. Загалом, саме біженці почали публікувати статті з інформацією щодо Буковини в бухарестських газетах «Adevgrul», «Dimineața», «Neamul Românesc», «Erosa», «Naționalul». Проте як вияснилося в Румунії не поспішали визволяти Буковину. Всі зусилля прагнули спрямувати на Бессарабію, тому Е.Слушанські необхідно було докласти значних зусиль, щоб привернути увагу до Буковини. Відповідну діяльність вів також професор І.Гремаде. також долучався до роботи й І.Ністор, який писав про ідею «Великої Румунії» та про румунський характер Буковини⁴⁶.

В розвитку своєї діяльності керівники біженців пішли на заснування нової газети. Так, 1 квітня 1916 р. вийшов перший номер газети «Revista Bucovinei», центральну статтю якого підготував І.Тома. в ній автор сподівався на швидке звільнення

від 142 літнього рабства. З появою газети, відзначав Т.Белан, почало зростати число працівників, але найактивнішими виявилися А.Морар та Н.Коман (Н.Котос). Власне поруч з виданням газети з'явилися видання, що розкривали історію та сучасне становище Буковини для румунського читача. Так, лише під іменем «Н.Коман» було видано книги «Буковина 1774-1914» та «Мартиролог Буковини». Е.Слушанскі видав «Буковина в дні росіян», А.Морар – «Буковина», а І.Ністор – «Румуни і рутени Буковини», «Історія церкви на Буковині», Національна боротьба на Буковині⁴⁷. Та попри все втікачі з Буковини дещо прискорювали хід подій і намагалися зробити більше, ніж сприймалося румунським суспільством. Командир австрійських жандармів на Буковині Е.Фішер при цьому докладно знав, що члени «Буковинської асоціації» збираються також готувати мартиролог румунів під австрійським володарюванням. Відомим був дирекції поліції і список біженців, які спрямовували свої зусилля на пропаганду ідеї включення Буковини до складу Румунії. Так, серед них були крім вже згаданих І.Пітікаріу, Д.Мармелюк, А.Молдован, Е.Іліуц, Дж.Тофан, Ф.Добош, Г.Ротіке та ін. Після вступу Румунії у війну буковинців-біженців використовували як в армії, так і для ведення пропагандистської діяльності. Мали місце і втрати, зокрема в період війни загинули І.Гремаде, З.Брябан, Н.Кетане, Д.Кетане⁴⁸.

Свою роль в роки війни зіграв також корпус румунських добровольців, сформований з колишніх військовослужбовців австрійської армії, вихідців з Буковини та Ардялу. Станом на 1917 р. у м. Києві було створено центральне командування, яке займалося питанням створення з полонених добровольчих підрозділів. Саме з Києва вони мали вирушити до Ясс і далі на фронт, і саме в Києві було створено пропагандистський комітет, який видавав газету «România Mare» з метою духовного виховання добровольців. перший підрозділ добровольців прибув до Ясс 8 червня 1917 р. і був пишно зустрінутий на площі Об'єднання перед пам'ятником Куза-Воді. Тут добровольців вітали голова ради міністрів І.І.К.Бретіану, О.Гога, І.Ністор патріотичними промовами⁴⁹.

Сам корпус зайняв відповідне місце в ірреденті румунів Буковини, у зв'язку з чим ним цікавилися у Австро-Угорщині.

Зокрема, інформація про нього була викладена в повідомленні міністерства закордонних справ під 17 серпня 1918 р. у ньому вказувалося, що семигородсько-буковинський добровольчий корпус був створений з буковинців і семигородців, які перебували у полоні чи дезертирували до Румунії. Таким чином виник корпус з 12 тис. солдатів та 600 офіцерів, командиром якого був генерал Олтяну. У складі корпусу були полки «Турду», «Альба Юлія», «Аврам Янку». Невеликі підрозділи були направлені до румунських частин, а весною 1918 р. корпус розформували, залишивши його штаб у Гірлау. Також у Яссах знаходилося Бюро у справах арделянців та буковинців під керівництвом капітана Васлу. Якщо солдатів направили на роботи в маєтки, то офіцери були розділені між регулярними частинами⁵⁰.

Хоча у 1918 р. Румунія змушена була піти на укладення мирного договору з Центральними державами на її території не припинилися пропагандистські заходи з приводу приєднання історичних земель, тим більше, що у квітні 1918 р. відбулося фактичне приєднання Бессарабії. Не відмовилися від ідеї об'єднання в єдине державне утворення в межах австрійської монархії і румуни Буковини, хоча ця думка висловлювалася виключно на рівні парламентарів. Та поруч з цим ширилися й ідеї дако-романського руху, носієм яких була румунська інтелігенція. Саме стосовно неї у звіті генерал-майора Е.Фішера від 7 липня 1918 р. до міністерства оборони зазначалося, що «румунська інтелігенція...зовні дещо притихла з моменту воєнного розпаду на сході та після проведення багатьох арештів ватажків великорумунської ірреденти». Він наголошував на тому, що в середовищі румунської інтелігенції панує переконання наступного відродження їх ідеалу. Відмінними від румунської інтелігенції Е.Фішер вважав румунських селян, називаючи їх вірними монархії та такими, що залишаються на службі поза можливості дезертирства⁵¹. Та все ж ситуація почала змінюватися від вересня 1918 р. і вже у жовтні під впливом поразок центральних держав на Буковині розпочалися процеси, що посприяли поширенню анти австрійських настроїв серед румунів та українців Буковини. Так, в оперативному повідомленні за 21 жовтня 1918 р. зазначалося: «Внаслідок важкого становища монархії румунська інтелігенція плекає нові

надії на свої великорумунські плани, з якими вона ще у вересні не наважувалась відкрито виступати у широкому загалі, а лише висувала їх предметом обговорень тихих таємних зібрань»⁵².

Дійсно для Буковини ситуація стала змінюватися після подій жовтня 1918 р., коли в самій імперії почали наростати національні рухи. 12 жовтня 1918 р. національно налаштована група румунів взяла участь у створенні національної ради та прийняла рішення про заснування газети «*Glasul Bucovinei*», яку очолив С.Пушкаріу. Участь в роботі даного видання взяли також А.Прокоповіч, В.Боднареску. І.Бодя, Р.Сбіера, В.Марку, А.Вітенку, В.Вітенку та ін. Фактично газета, що виходила раз у два тижні створила умови для проведення установчих зборів румунів Буковини 27 жовтня 1918 р., де було прийнято рішення про інтегральне об'єднання Буковини з іншими румунськими землями у єдиній національній державі. При цьому газета «*Glasul Bucovinei*» в пізніших оцінках сприймалася виключно як засіб, що привів румунські війська на Буковину, сприяв поверненню на Буковину робочих рук. Вже 24 листопада 1918 р. газета стала щоденником і працювала безпосередньо на підготовку об'єднання зі старим королівством. А після Генерального конгресу Буковини газета виступила об'єднаним центром для румунських державників⁵³.

Одночасно в краї проводилися несанкціоновані владою заходи, які носили патріотичний характер та з застереженням приймалися владою. Так, у вересні 1918 р. Д.Попович організував паломництво румунських селян на могилу Св. Івана Сучавського. Його характеристика, надіслана до міністерства внутрішніх справ свідчила про бажання Поповича вести власну політичну лінію через заснований ним буковинський румунський селянський союз. Це утворення, діючи на демократичних засадах, було відверто націоналістичним. В крайовому уряді вважали створення даної організації противагою Румунській демократичній партії А.Ончула, але одночасно вона мала висловлювати інтереси селянства та дбати про «збереження патріотичного духу». Формальне святкування заснування союзу Д.Попович запланував провести у Сучаві. Причин відмовити йому влада не знаходила, оскільки вважала, що його промова буде витримана

у патріотичному дусі. Під останнім розуміли намір Поповича «пояснити народові необхідність урядових заходів стосовно збирання продовольчих товарів». Окремо, доповненням до офіційного повідомлення, Й. фон Етцдорф 14 вересня 1918 р. направив листа міністру внутрішніх справ, в якому зазначив, що Д.Попович «спрямує цей мітинг радше в націоналістичне русло... Без сумніву, Попович цим зібранням переслідує мету політичної агітації та прикриває її патріотичним плащиком». Й. фон Етцдорф вважав це зайвим, оскільки румунські селяни на його думку були налаштовані відповідним чином. У відповіді міністра внутрішніх справ 23 вересня йшлося про потребу влади перетерпіти зібрання румунських селян, за умови, що не буде порушень громадського спокою. Разом з тим безпека на зібранні мала бути забезпечена шляхом цензурування текстів закликів, виступів і транспарантів. За необхідне визнавалася участь виключно місцевих мешканців та «недопущення залучення інших жителів з Румунії»⁵⁴.

Загалом паломництво та патріотичний мітинг пройшли 3 жовтня у спокійній атмосфері, хоча тоді так і не відбулася аудієнція керівників селянського союзу у Відні в цісаря. Дії Д.Поповича підштовхнули до активності представників Румунської національної партії. Зокрема, 10 жовтня 1918 р. депутат Сіміоновіч в окрузі Радівці провів збори селян за участю 5 тис. осіб, що завершилися патріотичним святкуванням⁵⁵. Патріотичні збори проводилися в умовах розпаду держави і 4 жовтня 1918 р. в парламенті розглядалося питання мирних пропозицій В.Вільсона, під час якого позиція депутатів поляків, італійців, чехів, південних слов'ян стала очевидною – визнання права національних меншин на самовизначення. Про австрійську позицію з ненімецьких депутатів зайняли саме представники румунського клубу, складеного з 5 депутатів від Румунської національної партії. У своєму виступі голова клубу К. фон Іспеску-Грекул висловив від імені 4 млн. румунів бажання власної державності в межах монархії. Він заявив: «Ми вважаємо це тим більше правомірним, оскільки ця нова держава матиме найбільшу притягальну силу для вільної Румунії і спонукатиме приєднанню її до монархії».

Таким чином, ми залишаємось при нашій попередній позиції, згідно з якою ми ніколи не домагалися нашого

виходу з монархії, а навпаки, добивалися при збереженні власної державності приєднання всіх наших етнічних братів до монархії»⁵⁶. Якщо виступ буковинця Б.Штраухера був витриманий у такому ж стилі, то галичанин Є.Петрушевич навпаки вимагав відокремлення від Австро-Угорщини всіх українських земель та приєднання їх до України.

Спроба врятувати імперію від остаточного розпаду стала причиною появи 16 жовтня маніфесту імператора Карла I, в якому пропонувалося перетворити Австрію на федеративну державу, в якій Буковина мала б «особливий статус». Та все ж маніфест зіграв роль прямо протилежну і на парламентському засіданні 22 жовтня 1918 р. відверто прозвучали прагнення окремих націй до відокремлення. У виступі К. фон Ісопеску-Грекула, як відповідь на прагнення угорців до відокремлення прозвучало наступне: «Що стосується нас, румунів, то наш шлях сьогодні чітко визначений долею. Якщо Ви дасте нам можливість вільно, без тиску з боку наших етнічних ворогів на історичній землі нашої нації в Буковині та в Угорщині заснувати свою власну державність, перестанете час від часу блазнювати, то ми зможемо щасливо співіснувати один з одним. Якщо Ви хочете це зробити, то робіть це швидше; тому що, якщо Ви цього не зробите, то це зроблять інші. Тоді це зробить пан Вільсон та Антанта і вони, навіть супроти нашої волі, приєднають нас до королівства Румунії»⁵⁷. Виступ депутата Г.Грігоровіча будучи наступним виявився присвяченим проблемі розділу Буковини і містив гостру критику на адресу М.Василька стосовно намірів приєднання Буковини до українського державного утворення. Проти розділу Буковини виступив і представник німців А.Кешман. Фактично обговорення проблеми утворення федеративної держави у парламенті велось тоді, коли українці Австро-Угорщини на конституанті у Львові 18-19 жовтня 1918 р. вже обговорили питання та сформулювали своє бачення власного майбутнього в Австро-Угорщині, створивши Українську Національну раду. Для австрійського уряду створення української держави у складі монархії сприймалося як підстава до їх тісної співпраці з монархією⁵⁸.

Румунські політичні діячі на Буковині виявилися дещо запізнілими у своїх діях, хоча перша спроба об'єднання для

подальших дій ними була зроблена 13 жовтня 1918 р. Наступний крок відбувся 27 жовтня. Саме про нього Й. фон Етцдорф шифрованою телеграмою повідомляв міністерство внутрішніх справ, зазначивши, що 27 жовтня румунський парламентський клуб, депутати Г.Грігоровіч та Г.Сирбу, депутати ландтагу від румунських партій скликають національні збори. Загальна кількість їх учасників передбачалася у 100-150 осіб, яким на основі виступу головуючого мали запропонувати резолюцію, схвалену всіма румунськими партіями. В резолюції йшла мова про право румунського народу в Буковині на самовизначення, яке мали досягти спільно з румунами Семи городу та Угорщини, створивши для цього спільну організацію. Таким чином, планували створити Конституанту з румунських депутатів державної ради, колишніх депутатів ландтагу та румунських бургомістрів Буковини. Конституанта мала обрати Національну раду з 36 членів. Остання разом зі спільною організацією повинні представляти правові інтереси румунів. На мирному конгресі румуни мають бути представленими «виключно їхніми довіреними особами». Завершальний пункт стосувався болючого для румунів питання і звучав таким чином: «Національна рада та спільна організація залишають за собою право на вирішення національного розмежування». Підсумовуючи викладене, Й.фон Етцдорф пообіцяв: «Я буду надалі намагатися уникати згадки в резолюції або хоча б у вступній частині про Найвищий маніфест та австрійську державу»⁵⁹. Причиною даних зборів стало прийняття рішення членами румунського парламентського клубу (6 осіб) про подальшу долю Буковини у складі австрійської держави. Перед зборами 26 жовтня 1918 р. мали намір вимагати Буковину по р.Прут і тоді, за словами Й. фон Етцдорфа, його намагання згадати про імператорський маніфест 16 жовтня 1918 р. мали успіх. Проте по обіді 27 жовтня 1918 р. під впливом Я.Флондора позиція помінялася і румуни вимагали всю Буковину. Таке рішення виносилося на національних зборах, де реально були присутні 400 осіб. Окрім прийняття рішення про неподільність Буковини, також обрали Національну раду у складі 50 осіб⁶⁰.

Проте в умовах політичної кризи та розпаду Австро-Угорщини позиції румунських політиків мали тенденцію до

зміни. Зокрема у газеті «Viaua Noua», що виходила в Сучаві 27 жовтня 1918 р. з'явилася стаття із засудом дій членів Національної ради у Відні. Зокрема, там зазначалося: «Що стосується Буковини, то нам здається, що наші депутати в парламенті поспішили погодитись на її розчленування... Історично і географічно Буковина є єдиною. Вона є чисто румунською територією не тільки від Сучави до Прута, але й від Ватра-Дорней до Дністра»⁶¹. В подібному руслі було витримано і текст конституанти 27 жовтня 1918 р.:

«1. Представники народу Буковини, зібравшись сьогодні 27 жовтня 1918 р. в столиці Буковини оголошують себе на основі національного суверенітету конституантою цього румунського краю.

2. Конституанта постановляє об'єднати всю Буковину з рештою румунських країв у єдину національну незалежну державу і буде добиватися цієї мети у повній солідарності з румунами Трансільванії та Угорщини.

3. Для керівництва румунським народом Буковини, захисту його прав і для встановлення тісного зв'язку між всіма румунами, конституанта створює раду з 50 членів. Ця рада представлятиме нас через своїх уповноважених і на мирній конференції, і крім неї не визнаємо нічийого права вирішувати чи обговорювати долю румунського народу Буковини.

4. Конституанта рішуче відкидає будь-яку спробу, спрямовану на порушення цілісності Буковини, бажаючи домовитися з народами, що проживають разом.»⁶².

Чернівецький історик С.Григоришин, характеризуючи дану декларацію, вказував, що вона трактувала національний суверенітет, як право панувати над населенням краю. Продовжуючи думку про питання об'єднання з Румунією, він посилається і на працю Т.Белана, який стверджував, що королівську Румунію на Буковині сприймали як боярську державу, де селяни знаходилися на становищі рабів, через що сама ідея об'єднання була непопулярною. Також посилається він і на заяви депутата парламенту Г.Сирбу, який зазначав, що Я.Флондор був підтриманий невеликим числом румунів⁶³. Та попри все після 27 жовтня 1918 р. розпочався процес боротьби за владу на Буковині між політичними представниками румунів

та українців, який завершився з втручанням у нього королівської Румунії та досягненням того румунського ідеалу, якого шукали румунські політичні кола від початку Великої війни.

Таким чином, політичне життя румунів Буковини розгорталося в декілька етапів. На його початковому етапі це були зусилля, спрямовані на здобуття автономії Буковини. Розгортання політичного життя після 1861 р. привело до створення політичних партій, які стали відігравати помітну роль в управлінні краєм та представництві його інтересів у центральному законодавчому органі. Провідну роль в політичному житті румунів Буковини відігравали землевласники, проте роль носіїв політичних ідей в останній чверті XIX - на початку XX ст. перейшла до румунської інтелігенції. Особливо помітною ця роль стала в умовах Першої світової війни, коли ідеї дако-романізму, що поширилися на початку XX ст. в середовищі румунської молоді зіграли свою роль та спричинили виїзд частини румунської інтелігенції до королівської Румунії. Саме ця частина активно пропагувала ідею приєднання Буковини до Румунії і згодом виконала цю місію в листопаді 1918 р. В умовах розпаду Австро-Угорщини румуни Буковини виступали за об'єднання всього краю з іншими землями з румунським населенням у складі Габсбурзької монархії, що мало схожі риси з українським національним рухом наприкінці Першої світової війни. Проте, представляючи себе виключно автохтонною нацією в краї, румунські політики не бажали іти на компроміс з українськими політиками, що врешті поглибило розкол між політиками двох народів Буковини та визначило хід подій після утворення румунської Конституанти спрямованих на об'єднання всієї Буковини з королівською Румунією.

Примітки:

¹ Nistor I. Istoria Bucovinei /Ediție și studiu bio-bibliografic de S.Neagoe. –București: Humanitas, 1991.

² Bălan T. Bucovina în războiul mondial //Codrul Cosminului. – Cernăuți, 1930.

³ Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918. – Cernăuți, 1923.

⁴ Marmeliuc D. Viața politică și presa Românilor bucovineni după Unire //Zece ani dela unire. - Cernăuți, 1928.- P.243-262.

⁵ Ieșan A. Viața socială în Bucovina dela unire; condițiile și perspectivele de dezvoltare //Zece ani dela unire. – Cernăuți, 1928. – P.217-227.

⁶ Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. – București: Cartea Românească, 1928.

⁷ Nistor I.I. Amintiri răzlețe din timpul Unirii. – Cernăuți: Glasul Bucovinei, 1938.

⁸ Заполовський В.М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. – Чернівці: Золоті литаври, 2003.

⁹ Nistor I. Istoria Bucovinei /Ediție și studiu bio-bibliografic de S.Neagoe. –București: Humanitas, 1991. – P.92-94, 96-97.

¹⁰ Nistor I. Istoria Bucovinei /Ediție și studiu bio-bibliografic de S.Neagoe. –București: Humanitas, 1991. – P. 103, 105.

¹¹ Nistor I. Istoria Bucovinei /Ediție și studiu bio-bibliografic de S.Neagoe. –București: Humanitas, 1991. – P.107-109.

¹² Ibidem. – P. 111, 113.

¹³ Ibidem. – P.114-115, 121-124.

¹⁴ Див.: Nistor I. Istoria Bucovinei /Ediție și studiu bio-bibliografic de S.Neagoe. –București: Humanitas, 1991. – P. 128-130, 132-138, 182.

¹⁵ Ibidem. - P.183-186.

¹⁶ Ibidem. - P.115, 176-178; Ieșan A. Viața socială în Bucovina dela unire; condițiile și perspectivele de dezvoltare //Zece ani dela unire. – Cernăuți, 1928. – P. 220-221.

¹⁷ Marmeliuc D. Viața politică și presa Românilor bucovineni după Unire //Zece ani dela unire. - Cernăuți, 1928.- P.245.

¹⁸ Economu R. George Popovici (N.Robeau) //Glasul Bucovinei. – 1994. – № 2. – P.39-40.

¹⁹ Marmeliuc D. Viața politică și presa Românilor bucovineni după Unire //Zece ani dela unire. - Cernăuți, 1928.- P.245-246.

²⁰ Economu R. George Popovici (N.Robeau) //Glasul Bucovinei. – 1994. – № 2. – P.40.

²¹ Marmeliuc D. Viața politică și presa Românilor bucovineni după Unire //Zece ani dela unire. - Cernăuți, 1928.- P.246; Economu R. Iancu Flondor (1865-1924) //Glasul Bucovinei. – 1994. – № 3. – P. 40-41.

²² Marmeliuc D. Viața politică și presa Românilor bucovineni după Unire //Zece ani dela unire. - Cernăuți, 1928.- P.246-247.

²³ Ibidem. – P. 247.

²⁴ Ibidem. – P. 248.

²⁵ Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). [Кол. монографія] В.М.Ботушанський, С.В.Біленкова, О.В.Добржанський та ін. /За заг. Ред. В.М.Ботушанського. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С.148-149; Bălan T. Bucovina în războiul mondial //Codrul Cosminului. – Cernăuți, 1930. – P. 11-13.

²⁶ Bălan T. Bucovina în războiul mondial //Codrul Cosminului. – Cernăuți, 1930. – P. 12.

²⁷ Ibidem.- P. 14.

²⁸ Ibidem – P. 15-16.

²⁹ Чернівці: історія та сучасність... - С. 150; Bălan T. Bucovina în războiul mondial //Codrul Cosminului. – Cernăuți, 1930. – P. 20.

³⁰ Bălan T. Bucovina în războiul mondial //Codrul Cosminului. – Cernăuți, 1930. – P. 20, 24.

³¹ Ibidem. – P. 24-26.

³² Ibidem. – P. 26, 28.

³³ Ibidem. – P. 28-29.

³⁴ Ibidem. – P. 30.

³⁵ Ibidem. – P. 31-33.

³⁶ Ibidem. – P. 34.

³⁷ Ibidem. – P. 46-62.

³⁸ Запововський В.М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914-1918. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – С.183.

³⁹ Ілярій Карбулицький Мої спомини (уривок про жандармський терор в 1914-1918 рр.) //Добржанський О.В., Старик В.П. Бажаємо до України! – Одеса: Маяк, 2008. – С. 636.

⁴⁰ Запововський В.М. Вказ. Праця. – С.184, 186; Coman N. Martiriul Bucovinei: 1914-1915. – București, 1915. – P. 19-21; Ілярій Карбулицький Мої спомини (уривок про жандармський терор в 1914-1918 рр.) //Добржанський О.В., Старик В.П. Бажаємо до України! – Одеса: Маяк, 2008. – С. 648.

⁴¹ Coman N. Martiriul Bucovinei: 1914-1915. – București, 1915. – P. 21-24, 32-33.

⁴² Ілярій Карбулицький Мої спомини (уривок про жандармсь-

кий терор в 1914-1918 рр.) //Добржанський О.В., Старик В.П. Бажаємо до України! – Одеса: Маяк, 2008. – С. 637; Coman N. Martiriul Bucovinei: 1914-1915. – București, 1915. – P. 30-313.

⁴³ Coman N. Martiriul Bucovinei: 1914-1915. – București, 1915. – P.36-37; Заполовський В.М. Вказ. Праця. – С. 189.

⁴⁴ Заполовський В.М. Вказ. Праця. – С. 49-50; Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918. – Cernăuți, 1923. – P. 179-180.

⁴⁵ Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918. – Cernăuți, 1923. – P. 183-188.

⁴⁶ Ibidem. – P. 188-193.

⁴⁷ Ibidem. – P.193-195; Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. – București: Cartea Românească, 1928. – P. 25.

⁴⁸ Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918. – Cernăuți, 1923. – P.196-197; Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. – București: Cartea Românească, 1928. – P. 26.

⁴⁹ Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente. – București: Cartea Românească, 1928. – P.27-28.

⁵⁰ Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині / Пер. з нім. О.Магійчук, Н.Панчук. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – С.19-20.

⁵¹ Там само. – С.15-16.

⁵² Там само. – С.18.

⁵³ Marmeliuc D. Viața politică și presa Românilor bucovineni după Unire //Zece ani dela unire. - Cernăuți, 1928.- P. 252-253.

⁵⁴ Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині / Пер. з нім. О.Магійчук, Н.Панчук. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – С.22-23.

⁵⁵ Там само. – С.23.

⁵⁶ Там само. – С.29.

⁵⁷ Там само. – С.30.

⁵⁸ Там само. – с. 31-32

⁵⁹ Там само. – С.33-34

⁶⁰ Там само. – С. 38.

⁶¹ Цит. за: Григоришин С. Метаморфози позицій румунських буржуазних діячів Буковини у 1918 році //Буковинське народне віче

3 листопада 1918 року. – Чернівці, 1990. – С.22.

⁶² Nr.1. Hotărârile adunării reprezentanților poporului român din Bucovina din 27 Octomvre n. 1918 //Monitorul Bucovinei. – 1918. – 14 Noemvre. – P.1.

⁶³ Григоришин С. Метаморфози позицій румунських буржуазних діячів Буковини у 1918 році //Буковинське народне віче 3 листопада 1918 року. – Чернівці, 1990. – С.24-25.

Igor Piddubnyy

**Romanians of Bukovina in life of Crown Land
during 1848-1918**

The article deals with the specialty of Bukovinian Romanians' political life. From its beginning in 1848 till 1861 politicians struggled for future autonomy of Bukovina. Its higher development political life of Romanians has achieved at 1885-1914. The split of Romanian politicians was overcome at the period of Austro-Hungary disintegration and efforts of most part of Romanian politicians for reuniting of lands with Romanian population.

Key words: *political life of Bukovinian Romanians at 1848-1918, Romanians of Bukovina during the Great War, consolidation of Bukovinian Romanians of 1918.*

Надійшла до редколегії 20.04.2010 р.